

**MUHAMMED SADIK BEY AĞABEYZADE, TUĞGENERAL,
BAKAN YARDIMCISI, DOĞUBİLİMCİ**

**MUHAMMAD SADIG BEY AGHABEYZADEH – GENERAL –
MAYOR, DEPUTY MINISTER, ORIENTALIST SCIENTIST**

**МУХАММЕД САДИК БЕК АГАБЕЙЗАДЕ – ГЕНЕРАЛ-
МАЙОР, ЗАМЕСТИТЕЛЬ МИНИСТРА, УЧЕНЫЙ ВОСТОКОВЕД**

Namaz MANAFOV* ; Maarife MANAFOVA**

Öz

Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin yıkılması, değerli şahsiyetlerin kaybı, ülkedeki önde gelen aydınların ülkeden uzaklaştırılması ve göçmen yaşamının empoze edilmesi anlamına geliyordu. Bu aydınlardan biri de, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde İçişleri Bakan Yardımcısı olarak görev yapan Muhammed Sadık İsmayıl bey oğlu Ağabeyzade`dir. Muhammed Sadık bey (bazı kaynaklarda Sadık bey, Sadıkpaşa, Memmedsadık) Ağabeyzade (Ağabeyov), 15 Mart 1865'te, Bakü vilayetinin, Göyçay bölgesinde doğdu, 1883'te Bakü Real Okulu'ndan, 1886'ta St. Petersburg'daki Mikhailov Topçular Okulu'ndan mezun olur. M.S. Ağabeyzade 1896'da Rus Dışişleri Bakanlığının Asya departmeni nezdindeki Doğu Dilleri Bölümünü kazanır ve başarıyla bitirir.

Çar Rusyası döneminde Türküstanda görev yapan Muhammed Sadık bey Ağabeyzade, ünlü tuğgeneral, doğubilimci olarak tanınır. Onun Aşkabat'da rusca yazmış olduğu Türkmenlerin lehçesine ait eseri 1904 yılında basılmıştır. A.Semenov, A. Somoyloviç gibi Rus doğubilimcileri bu eseri yüksek değerlendirmiştir. Buhara Emiri Ahad Han ilmi hizmetlerine göre Muhammed Sadık Ağabeyzade`ni Emirliğin büyük ödülü olan "Altın Yıldız" ödülü ile taltif eder.

General Muhammed Sadık bey Ağabeyzade 28 Mayıs 1918 yılında Müsülman doğusunda ilk Cumhuriyet kurulduktan sonra Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin İçişleri Bakan Yardımcısı olarak atanır. Muhammed Sadık bey Ağabeyzade Azerbaycan ulusal polisinin gelişmesine yorulmadan hizmet eder. O, Azerbaycan Cumhuriyeti Polisi'nde reform kavramını hazırlar.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, Muhammed Sadık bey Ağabeyzade, tuğgeneral, bakan yardımcısı, doğubilimci, Lvov Üniversitesi.

Abstract

Collapse of Azerbaijan Democratic Republic meant to lose valuable personalities, outstanding intelligents' leaving the country, condemned to live expatriation life. One of the

* ORCID: 0000-0003-1082-1868 Doç.Dr., Mingeçevir Devlet Üniversitesi, manafov49@mail.ru

** ORCID: 0000-0001-7425-2313 Dr.Öğretim Üyesi., Mingeçevir Devlet Üniversitesi, manafov49@mail.ru

outstanding intelligents is Muhammad Sadig bey Aghabeyzadeh who had worked as deputy minister of Internal Affairs in Azerbaijan Democratic Republic.

M.S.Aghabeyzadeh who was born in Goychay region in Baku province on March 15, 1865, finished Baku realni school in 1883, Mikhaylov Topchular school in Petersburg in 1886. He entered education department on Oriental languages of Russia ministry of foreign affairs in 1896 and finished with excellent marks.

During the period of czar Russia M.S.Aghabeyzadeh, who served in Turkustan was known as outstanding general, as well as orientalist scientist. His manual on grammar of Turkman language written in Russian language was published in Ashgabad in 1904. Russian orientalists such as A.Semenov, A.Somoylovich highly valued this work. Amir of Bukhara Ahad khan awarded M.Aghabeyzadeh with "Golden Star" order for his scientific service. General-major Muhammad Sadig bey Aghabeyzadeh was appointed as deputy minister of Internal Affairs after establishment of first democratic republic in muslim East on May 28, 1918. M.Aghabeyzadeh tried unwearyingly for activity and development of Azerbaijani national independent police. He prepared reform conception in police of the Republic of Azerbaijan.

Key words: Azerbaijan Democratic Republic, Muhammad Sadig bey Aghabeyzadeh, general-major, deputy minister, orientalist scientist, Lvov University.

Аннотация

Распад Азербайджанской Демократической Республики означал потерю ценных личностей, отъезд выдающихся интеллектуалов из страны и их вынужденная эмиграционная жизнь. Одним из таких выдающихся интеллектуалов является Мухаммед Садиг Исмаил бек Агабейзаде, который занимал должность заместителя министра в эпоху Азербайджанской Демократической Республики.

Мухаммед Садиг бек Агабейзаде (в некоторых документах Садиг бей, Садигпаша, Мамедсадик) родился 15 марта 1865 года в Геокчайском уезде Бакинской губернии, окончил Бакинскую реальную школу в 1883 году и Михайловское артиллерийское училище в Петербурге в 1886 году. В 1896 году М.С.Агабейзаде поступил в отдел образования по востоковедению Министерства Иностранных Дел России и окончил его с отличием.

М.С.Агабейзаде, который во времена царской России служил в Туркестане, был известен как знаменитый генерал, востоковед. В 1904 году написанный им учебник по грамматике туркменского языка, был опубликован в Ашхабаде. Эта работа была высоко оценена русскими востоковедами А. Семеновым и А. Сомойловичем. М.С. Агабеков был вознагражден орденом «Золотой звезды» Эмиром Бухарским Ахад Ханом за научные заслуги.

После создания первой Демократической Республики на мусульманском Востоке 28 мая 1918 года генерал-майор Мухаммед Садиг бек Агабейзаде был назначен на должность заместителя Министра Внутренних Дел. М.Агабейзаде неустанно трудился над созданием и развитием национальной независимой полиции Азербайджана. Он подготовил концепцию реформ в полиции Азербайджанской Демократической Республики.

Ключевые слова: Азербайджанская Демократическая Республика, Мухаммед Садиг бек Агабейзаде, генерал-майор, заместитель министра, ученый востоковед, Львовский университет.

1. Giriş

Azərbaycan Halk Cümhuriyyətinin yıklılması, dəyərli şəxsiyyətlərin kaybı, ölkədəki öndə gələn aydınların ölkədən uzaklaşdırılması və göçmen yaşayışının empoze edilməsi

anlamına geliyordu. Bu aydınlardan biri de, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde İçişleri Bakan Yardımcısı olarak görev yapan Muhammed Sadık İsmayıl bey oğlu Ağabeyzade'dir.

“İsmayıl bey Ağabeyov, Ali bey Hüseyinzade'nin amcasıdır. Mekke'de vefat eden İsmayıl beyin oğulları, yani Ali beyin amcası çocukları- Sadıkpaşa, Hazret bey, Badam hanım ve Rahim beydir.

Ali beyin en yakın arkadaşlarından ve meslektaşlarından biri olan Sadıkpaşa, tanınmış general, doğubilimci Muhammed Sadık bey Ağabeyzade'dir” (Turan, 2008:210).

Muhammed Sadık bey (bazı kaynaklarda Sadık bey, Sadıkpaşa, Memmedsadık) Ağabeyzade (Ağabeyov), 15 Mart 1865'te, Bakü vilayetinin, Göyçay bölgesinde doğdu. Aslen Salyan`ın Ağabeyliler soyundan gelir.

2. Türkistan`da askeri hizmet

M. Ağabeyzade, 1883'te Bakü Real Okulu`ndan başarıyla mezun olur. Aynı yıl, St. Petersburg'daki II Konstantinov Askeri Okulu'nu kazanır, ardından Mikhailov Topçular Okulu'na geçiş yapar. Okuldan başarıyla mezun olan Muhammed Sadık bey, kariyerine 1886'da Kafkasya'daki Kars-Aleksandropol Kalesi'nde bir subay (Çar ordusunda rütbe) olarak başlar. 14 Ağustos 1888'de subay olan Ağabeyzade, 1893 yılında III dereceli “Kutsal Stanistav” ödülü ile ödüllendirilir. 1894 yılında, Muhammed Sadık bey kaptan rütbesiyle taltif edilir.

Muhammad Sadık bey Ağabeyzade, 1896'da Rus Dışişleri Bakanlığının Asya departmeni nezdindeki Doğu Diller Bölümünü kazanır. Askeri Bakanlığın ve Dışişleri Bakanlığının onayı ile, 1883'ten bu yana Eğitim Departmeni memurları için bir Doğu Diller kursu düzenlenmiştir; yılda beş kişi katılmak şartıyla, eğitimin üç yıl devam etmesi gerekiyordu. Giriş sınavlarına askeri okullardan ve üniversitelerden mezun olan memurlar kabul edilirdi. Bu dersler arasında Arapça, Türkçe, Farsça ve Tatarca, Fransız edebiyatı, uluslararası Müslüman hukuku öğretilirdi. Ağabeyzade, Doğu Dilleri kursunu dışarıdan ve başarıyla bitirir.

M. Ağabeyzade, askerlik görevini sürdürmesi için Türkistan bölgesine gönderilir. 4 Kasım 1897'de Andijan Kazası'nın Polis Memuru olur. 19 Temmuz 1898'de Kaptan rütbesine, Muhammed Sadık Bey IV dereceli “ Kutsal Vladimir” nişanıyla taltif edilir. 21 Ağustos 1899'da Krasnovodski kazasında Polis memuru olartak çalışır. 23 Temmuz 1900'den itibaren Tedcen (idari bölge bölümü) Kazasının yardımcısı, ve 11 Ekim 1901'den itibaren Aşkabat Kazası Resinin yardımcısı olarak atanır.

Türkmenistan'ın zor şartlarında, görevini gurur ve onurla yapar.

Muhammed Sadık bey Ağabeyzade, 26 Şubat 1904'te Yarbay rütbesine yükselir.

Türkistan`ı iyi bilen Muhammed Sadık bey, yöre halkının yaşam tarzı, gelenek ve görenekleri ile ilgilenmekte, atasözleri ve deyimleri halktan toplamaya başlar, Türk halklarının dil özelliklerini öğrenir. Türkmen atasözleri ve deyimlerini toplayan M.S. Ağabeyzade, 1904 yılında Zakaski bölgesinin Türkmenlerinin lehçesine ait “Учебник тюркменского наречия с приложением сборника пословиц и поговорок тюркмен Закаспийской области” isimli ders kitabını yazar. Rusça yazılmış bu 135 sayfalık ders kitabı 1904 yılında Asxabad'da (ilk önceleri Aşkaba` da böyle denilirdi) K.M.Federov matbaasında yayımlanır. Bu kitap, bilim adamı P.Şimkeviç'in kitabından (1892) sonra Türkmenceye ait ikinci ders kitabıdır.

M. Ağabeyzade'nin ders kitabı ilgi odağına dönüşür. Daha sonra tanınmış bilim adamı, Tarih Bilimleri Doktoru, Profesör, Orta Asya (Taşkent) Devlet Üniversitesinin kurucularından biri, Tacikistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Devlet Akademisinin akademisyeni (1951), Özbekistan Bilimler Akademisi Üyesi (1943), Tacikistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin Bilimler Akademisinin Tarih, Arkeoloji, Etnografiya Enstitüsünün

müdürü (1954 yılından itibaren) Aleksander Aleksandroviç Semenov (1873-1958), Moskova Üniversitesinin “Этнографическое обозрение” (Москва, 1904, №4, с. 169-172) dergisinde Muhammed Sadık bey Ağabeyzade'nin ders kitabı hakkında olumlu bir fikir söyler. Bilim adamı, sonradan Petrograd Doğu Dilleri Üniversitesinin rektörü (1925-1929), SSC Bilimler Akademisinin akademisyeni (1925-1929) Aleksander Nikolayviç Samoyloviç (1880-1938) de Muhammed Sadık beyin kitabını yüksek değerlendirir.

P. Şimkeviç'in kitabından farklı olarak, M.S. Ağabeyzade kendi eserinde takdim ettiği örneklerin transkripsiyonunu ve Arap alfabesiyle yazılışını da göstermiştir. Bu, kitabı kullananların içini kolaylaştırmıştı. Metinlerdeki kullanılmış kelimelerin Rusça'ya çevrilmesi de olumlu değerlendirilir. Kitabın sonunda yer alan ilaveler onun daha da değerli kılar. Türkmençe ve onun folklorunu dikkatlice inceleyen M.S.Ağabeyzade zengin materyaller toplar ve kitabın sonunda bir bölüme ekler. Burada yazar tarafından toplanan 160 atasözü, deyimler okuyucuya sunulur, atasözleri ve deyimler Rusça'ya çevrilmiştir. Bu eser, Muhammad Sadık bey Ağabeyov'un zahmetinin ve yolulmadan çalışmasının ürünü idi. Halkbilimi örneklerinin ustaca çevirisi, onların karşılığının bulunması, hatta en yetenekli tercümanları da memnun etmiştir. Bazen, Rus bilim adamlarıkelime, mana inceliğinde fikir söylerlerse, Ağabeyov, Türkmençeyi, Türkmen yaşam hayatını, gelenek ve göreneklerini, maişetini, “sahra cengaverlerinin” özelliklerini ustaca öğrendiğini belirtir.

Muhammed Sadık bey, esere, bu alanda tecrübesi olan gerçek bir bilim adamı olarak yaklaşır. Bu yıllarda Türkmenistan'da yaklaşık 30 lehçe ve şive vardı. Türkmenistan'ın merkezinde Tekke lehçesinde, batı ve kuzey illerinde Yomud lehçesinde, doğuda, Amu Darya çevresinde Ersarp lehçesinde, İran ve Özbekistan'ın sınır ilçelerinde Nohur, Jevli, Hasartlı, Eski, Çandır, Bayat vb. lehçelerde konuşuyorlardı. Türkmençeyi incelerken, bu lehçeleri, belirli bir lehçeye, göre tanımlamak için onu tasvir etmek gerekiyordu. İlk ders kitabının yazarı P.Şimkeviç, belirli bir lehçeye dayanmaz, örneklerinin yeri ve “ünvanı”nı belirtmez. P. Şimkeviç ten farklı olarak, M. S.Ağabeyzade, Türkmen lehçeleri ile yakından tanışmış ve Ağabeyzade, Ahal-Teke lehçesini esas alır. Daha sonra Türkmen edebi dilinin temeli oluşturulur. Modern Türkmen edebi dili, XX. Yüzyılın başlarında Teke lehçesiyle oluşturulmuştur.

Bazı araştırmacılara göre, M.Ağabeyzade Türkmençenin gramerini yeteri kadar açık şekilde belirtmemiştir. Bu açıktır. Muhammed Sadık beyin kitabı bilimsel, teorik bir dilbilgisi değil, Türkistan'da yaşayan ve çalışan Ruslara Türkmençeyi ve Türkmen folklorunu öğrenmeye yönelik bir ders kitabıdır.

Muhammed Sadık beyin Türkmençeyi ve onun folklorunu betimleyen bu eseri, Buhara Emirliği Seyit Mir Abul Ahad Han (1859-1910) ve veliahtı Seyit Alim Han'ın (1880-1944) dikkatinden kaçmaz. Buhara Emiri Ahad Han ilmi hizmetlerine göre Muhammed Sadık Ağabeyzade'ni Emirliğin büyük ödülü olan “Altın Yıldız” ödülü ile taltif eder. Çar ordusunda görev yaptığı sırada M. Ağabeyzade, Buhara Emirliği Fars “Şire Horşit” madalyası ve Emirliğinde daha iki madalyası ile taltif eder.

Bu yıllarda, Muhammed Sadık Bey Ayşe isimli bir Özbek kıızıyla evlenir ve hayatının sonuna kadar bu sevgisine sadık kalır.

Bugün, Türkmenistan Bilimler Akademisinin üyesi (akademisyen) Murad geldi Söyügov'un Türkmenistan'da Türkoloji'nin gelişimi hakkında bahsederken (“Akademik Bakış Dergisi”, sayı:37. Temmuz-Ağustos 2013), Türkmençe ve onun folklorunun öğrenilmesinde XIX. Yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında başladığını ve bu alanda bilim adamı P.Şimikeviç ve M.S.Ağabeyzade'nin hizmetlerini belirtmeyi de unutmaz. Muhammad Sadık bey Ağabeyov'un bu ders kitabı Moskova'da, Rusya Ulusal Kütüphanesinde (Saklanma yeri 60/94 T 1/192) ve Aşkabat'ta Türkmenistan Devlet Kütüphanesinde korunmaktadır.

22 Mayıs 1908'de Muhammed Sadık bey albay rütbesine yükselir. Ancak Türkolojiye olan sevgi, bilim ve öğretmenlik mesleğine olan ilgi, savaş mesleğinden çok daha kutsal idi. M.S.Ağabeyzade'nin en büyük dileği, memleketine dönmek, burada okul açmak, Azerbaycanlı çocuklarına eğitim vermektir. Son zamanlarda sağlığı hakkında şikayette bulunurdu.

Müslümanların askerlik çağrısı yapılmadığı bir zamanda, “güvenilmediği” dönemde, 48 yaşındaki Muhammed Sadık beye, Rus ordusunun genel rütbesi verilir. Ancak, aynı yıl içinde (1913) Tuğgeneral M.S. Ağabeyzade sağlığına göre istifa eder, memleketi Göyçay'a döner.

Askeri kariyeri sona erdikten sonra, hayatının geri kalanını sevdiği mesleğine, öğretmenliğe adanabileceğini düşünür. Bununla birlikte, 1914 yılında başlayan I. Dünya Savaşı savaşı M.S. Ağabeyzade'nin planlarını değiştirir. Sık sık hastalanmasına rağmen, yeminine sadık kalır, savaş zamanı evde oturmayı rütbesine yakıştıramaz, gönüllü olarak savaşa katılır. M .S. Ağabeyzade, Kafkasya ve Ukrayna cephesindeki savaşlara katılır. Ancak savaşta sadece iki yıl kalır ve ciddi hastalık nedeniyle ordudan taburcu edilir.

Muhammed Sadık bey yeniden Azerbaycan'a, anavatanı Göyçaya'a döner. Burada duyduğu haberler Muhammed Sadık beyi üzer. Onun varlığına dayanamayan Ayşe genç yaşlarında hastalanarak vefat eder. Muhammed Sadık bey ve eşi Ayşe'nin çocuğu olmaz. Muhammed Sadık Bey, yaşamının sonuna kadar Ayşe'yi unutmaz, onun sevgisine sadık kalır.

3. Cumhuriyet Genel-Bakan yardımcısı

28 Mayıs 1918'de ilk Doğuda ilk parlamento cumhuriyet-Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin yaranmasını Muhammed Sadık bey Ağabeyzade gururla karşılar.

F. Hoyski liderliğindeki ulusal hükümet, General M.S. Ağabeyzade'ni Bakü'ye davet eder ve 23 Ekim 1918 yılında Muhammad Sadık bey Ağabeyzade, Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin İçişleri Bakan Yardımcısı olarak atanır.

İçişleri Bakan Yardımcısı M.S. Ağabeyzade, 1919 yılının aralık ayının onuna kadar çalışır. İçişleri Bakanı olarak görev yaptığı süre boyunca üç bakan çalıştı: Behbud Han Cavanşir (17 Ağustos 1918 - 25 Aralık 1918), Halil bey Hasmemmedov (26 Aralık 1918 - Mart 1919), Nasib bey Yusifbeyli (14 Aralık 1919 - 22 Aralık 1919). Azerbaycan Halk Cumhuriyeti parlamenter bir cumhuriyet olduğundan, her üç bakan da siyasi faaliyette daha fazla zaman harcar. Bu gibi durumlarda İçişleri Bakanlığının organizasyon ve yönetiminden sorumlu idi.

Tuğgeneral M.S. Ağabeyzade, polislin yasal dayanağı olan Azerbaycan ulusal polislinin gelişmesine hizmet eder ve Azerbaycan Cumhuriyeti Polisi'nde reform kavramını hazırlar.

M.S.Ağabeyzade'nin muazzam çalışmasıyla, “Polis Teşkilatının Organizasyonu Hakkında”, “Polis Teşkilatı Hakkında”, “Genel, Kaza ve Şehir Polisi Hakkında ” ve diğer normatif belgeler hazırlar ve işlem için kabul edilir.

Bakü'de, İçerişerherde Tuğgeneral M.S.Ağabeyzade tarafından polis memurlarının hazırlanması için bir okul açar (Abbasov, 2014).

Bakan Yardımcısı olarak görev yaptığı süre zarfında Muhammed Sadık bey, İçişleri Organlarının Örgütlenmesinde aktif olur, ülkede disiplin organizasyonunda, kural koymada, İçişleri Organlarının oluşumunda ve Bakanlar Kurulu faaliyetlerinde yer alır.

1919'da Azerbaycan'da toplam polis memuru sayısı 9661 idi (Abbasov, 2014). Tuğgeneral Muhammed Sadık bey Ağabeyzade, cesur, zeki, kararlı ve son derece mütevazı bir insandı.

23 Ocak 1920'de Muhammad Sadık bey Ağabeyzade emekli olur.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Nisan 1920'de yıkılmasından hemen önce, M.S. Ağabeyov Batum'a gider. Amaç tedavi için Almanya'ya gitmektir. Eğer ülkede kalırsa, onu da Hamit Gaytabaşı, Habib bey Salimov, Tatlan bey Aliyarbeyov ve diğer Azerbaycan generallerinin acı kaderi bekliyordu.

Mayıs ayı ortalarında kardeşleri Rahim Bey, Hazret Bey Ağabeyovlar ve kardeşi Hüseyin Bey Ağabeyov, "Bakan Yardımcısını gizleme" bahanesiyle tutuklanırlar. Mal, mülkü müsadire edilir.

4. Hicrette - İstanbul, Paris, Nişsa

Muhammed Sadık bey Ağabeyzade, Nisan 1920'de İstanbul'da amcası Ali bey Hüseyinzade'nin yanına gider. Ali bey Hüseyinzade, zengin felsefi, edebi ve bilimsel mirasıyla, Azerbaycan'ın aydınlanma tarihi hakkında değerli tavsiyeler veren, halka açık bir isimdir. Aynı zamanda Ali Bey Hüseyinzade, İstanbul Tıp Akademisi'nde profesör idi.

Ali, Bey yeğenini sadece yakın bir arkadaş olarak değil, aynı zamanda iyi bir bilim adamı, samimi bir insan olarak tanıyordu ve severdi. Ali bey Hüseyinzade'nin ailesinde Muhammed Sadık beye saygı duyulurdu. Ali beyin çocukları Muhammed Sadık beye "büyükbaba" derlerdi (Semedli, 1999: 58). Muhammed Sadık bey onları kendi çocukları gibi severdi.

(Muhammad Sadık beyin hiç bir çocuğu olmadı). Fakat o zamanlar Türkiye'deki siyasi durum kötüydü ve Yunanlılarla savaş daha bitmemişti. İş bulmak zordu. Taşnaklar'ın zulümleri devam ediyordu. Suikastler çoğalmıştı. Bebud Han Cavanşir (AHC İçişleri Bakanı - 17 Ağustos 1918 - 25 Aralık 1918) Taşnak güllüsünün kurbanı olur.

M.S. Ağabeyzade anavatanına geri dönecekti. Sovyet Azerbaycan'ında onu neler beklediğini iyi biliyordu.

Muhammad Sadık bey Ağabeyzade pasaportunu değiştirir ve İran pasaportu alır. (Türkiye pasaportu ile Yunanistan üzerinden Avrupa'ya geçmek zorunda kalır.)

M. Ağabeyzade İstanbul'dan ayrılır ve Paris'e gelir. Önce Paris'te, ardından güney Fransa'da Nişsa'da yaşar. Uzun süre işsiz kalır.

Anavatanından çok uzakta gurbette yaşasa da, kalbinde her zaman Azerbaycan sevgisi vardı, ait olduğu milleti sevdi. M.S. Ağabeyzade'nin amcası oğlu Ali Bey Hüseyinzade şöyle yazar: "... Buragaki (Fransa) gazetelerin Bakü'de açlık ve soğukla ilgili haberler beni çok rahatsız ediyor. Bunun doğru olduğunu mu düşünüyorsun? Lütfen bana tam olarak ne olduğunu söyle! ... Seni seven Sadık."

"21 Şubat 1922. ... Rica ediyorum onlara benim (kardeşleri hakkında) hakkında bilgi vermeye çalış. Onları çok özlediğimi, her gün Allah'a dua ettiğimi, keşek ölüm döşeğinde onları göre bileseydim..."

"... Uzun süre sessiz kalmamın nedeni akraba ve arkadaşlarımla özlemidir. Şimdi kendimi daha çok gergin hissediyorum. Bu hastalığım nedenini enerjimin tükenmesinde ve ailemden uzun süre ayrı kalmamda görüyorum. Her gün hayalen seninle konuşuyorum (Ali bey Hüseyinzade'ni kast ediyorum).

"... Ülkemi istemeden terk etmek, kalp acısını çoğaltır. Bu durumun ne kadar süreceğini Allah bilir. ... İşsiz kalmak, çalışmamak anlamına gelmez, çünkü hiç bir iş bulma imkanı yok. Maddi sıkıntılar zamanla çoğalmaya başlıyor, sonu ne olacağı belli değil..." (Semedli, 1999:64, 68).

Muhammed Sadık bey, hicretten İstanbul'daki amcası oğlu Ali Bey Hüseyinzade'ye 50'den fazla mektup gönderir. Mektuplardan anlaşılıyor ki, Muhammed Sadık beyin Fransa'da acı dolu günleri çok olmuş. Fransa'da en çok dertleştiği kişi Alimardan bey Topçubaşov idi. Memmed Amin Rasulzade'nin Fransa'ya M.S. Ağabeyzade'ye gönderdiği "Azerbaycan Tarihi" kitabı (Kitabın önsözü Ali bey Hüseyinzade'ye aittir.) Muhammed Sadık Bey'in en sevdiği kitabı olur.

Muhammed Sadık beyin hicret hayatı üzüntülü ve kederli olmasına rağmen, o, her zaman onurunu, gururunu ve Türklüğünü korumuştur.

5. Lvov Üniversitesinin profesörü

XX. Yüzyılın 20'li yıllarında Polonya'daki Doğubiliminin çiçeklenme dönemi idi. Krakov, Poznan, Lvov üniversiteleri Arapça, Türkçe ve Farsça dillerine ilgi duymaya başladılar. 1661'de kurulan Yan Kazimir ismindeki Lvov Üniversitesi'nin öğretim planı, 1926-1927'den beri bu dillerin de öğrenimi başlanılmış, bu dillerde oluşan edebiyatı, İslam kültürünün tarihini öğretmek zarureti doğmuştur.

Doğu dillerini öğretmek için bir kaç öğretmen adayı teklif olursa da, bu sorumlu işi yapan Doğu dillerini iyi bilen hiçbir aday bulunamaz.

Polonya'nın Lvov Üniversitesi'ne davet edilmiş, üniversitede Doğubilimi bölümünü yeniden kurmak, geliştirmek ve tanıtmak üzere Zigmunt Smokorjevski'nin önerisi oybirliğiyle kabul edilir: Doğu dillerini Muhammed Sadık bey Ağabeyzade öğretsini ister. Üniversitenin İnsani Bilimler Konseyi, fakülte önerisini onaylar. 1926-1927 eğitim-öğretim yılından itibaren, M.S. Ağabeyzade, Polonya'da Yan Kazimir adında Lvov Üniversitesi'nde öğretmenlik yapmaya başlar.

Muhammed Sadık bey Ağabeyzade, en yakın arkadaşı olan amcası oğlu Ali Bey Hüseyinzade'ye şöyle yazar “Sevgili ve samimi arkadaşım Ali bey! ... Geçen yılın sonunda Lvov Üniversitesi'nde Türkçe ve Farsça derslere girmemi istediler. Ben bu teklifi kabul ederek, ocak ayının sonunda Lvova'ya gittim. Temmuz ayının sonunda oradaydım. Profesör, (Zigmunt Smogorjevsky kasteder, yazar) geçici olarak bana üniversitede büyük bir oda verir. Buna göre de ayda sadece 270 zlot alıyorum. Haftada 8 saat derse girmek, yaşam için yeterlidir... Sizi çok seven Sadık.”

Profesör Zigmunt Smokorjevski M.S. Ağabeyzade'ni daha Petersburg'dan tanıyordu. Z. Smogorjevski'nin 1920 yılı sonunda Polonya heyeti ile Bakü'ye gelir. Zigmunt Smogorjevski, Bakü'ye Kızıl Sovyet ordusunun dahil olmasını, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin yıkılışını kendi gözleriyle görmüştü. Politikacı ve bir Doğubilimci olarak, Z. Smogorjevski Muhammed Sadık beye çok sempati duyar. Aslında, Z. Smogorjevski, M.S. Ağabeyzade'ni profesörlük görevine davet etmiştir. Ona derslere girmesini de sağlamıştı. Ne yazık ki, Z. Smogorjevski'nin ölümü ile bu iş ertelenir. Muhammed Sadık bey Ağabeyzade, 1941 yılında doçent olur. Ölümünden sonra ona, profesörlük verilir.

Muhammed Sadık bey'in dersleri haftada 5 saat Türkçe ve 3 saat Farsça olmakla iki dönem boyunca başlar, ama üç dönem olması gerekiyordu. Daha sonra Türkçe haftada 8 saat, Farsça 5 saat idi. Türkçe iki düzeyde öğretiliyordu: ilk aşamada basit gramer, ikinci seviyede ise gramer ve okuma. M.S. Ağabeyov, öğrencilere Arap-Türk alfabesi ve Latin alfabeli Türk alfabesi hakkında bilgi verir; basit metinleri okur ve Türkçe konuşur, öğrenciler aynı zamanda Polonyacadan Türkçeye tercümeler yapar, Türkçe gazeteleri okurlar.

Talebelerin Türkçeyi daha iyi anlaya bilmeleri için Polonya Yan Kazimir adını Lvov Üniversitesinde Türkçe yayınlanan gazete ve dergilere abone olur. Muhammed Sadık beye bu işde yardımcı olan, onunla düzenli olarak temasa geçen Ali Bey Hüseyinzade idi. Bunu Muhammed Sadık beyin mektuplarında da görülür: “Sevgili Ali bey! Ocak ayında yazdığım mektup ve “Zaman” aboneliği için iki makbuz aldım. Bu abonelik makbuzları için, Enstitü'deki Doğu Dilleri profesörü Smogorjevski sana beş dolar gönderdi. Bu günlerde bu parayı alacağımı umuyorum. Gazeteyi zamanında gönderiyorlar. Görevimi zamanında yerine getirdiğin için çok teşekkür ederim ... Sana para gönderirsem, yayın evinde benim için abonoment açabilir misin? Seni seven Sadık.”

M.S. Ağabeyzade ayrıca öğrencilere Farsça'yı da yüksek seviyede öğretir. Aşağı sınıflardaki talebelere dilbilgisi ve okuma, orta sınıf talebelerine basit metinlerin okunması ve müzakereler, son sınıflar için ise metin ve müzakereler.

Sonraki yıllarda, Muhammed Sadık Bey, Üniversitede Arapça dersine de giriyordu. İlk yıllar M.S. Ağabeyzade çok çalışıyordu. Doğu dili öğretmenine olan ihtiyacı dikkate alarak, Lvov Ticaret Akademisi'nde Doğu dillerini öğretmeyi kabul eder.

Her iki üniversitedeki öğrencilerin çoğu Polonyalı olduğu için, Muhammed Sadık bey Polonyacada öğrenmişti.

Öğrenciler Avrupa'da yayımlanan ders kitaplarını kullanır ve bu yabancı dili konuşamayan Polonyalı öğrenciler için hayli zorlu oluyordu. Bütün bunlar göz önüne alındığında, M.S. Ağabeyov Lvov Üniversitesi öğrencileri için Polonyaca Türkçenin grameri (Sadyk Bej. Gramatika jezyka tureckiego uzytku studentow Lwowskiego Instytutu Orientalistycznego, rekopis., ANOiP, MMLiIL, kiii-7/101) ders kitabını yazar (Gilewski, 2016). Bu, Polonyaca yazılmış (el yazması) Türkçe dilbilgisi ile ilgili ilk ders kitabıdır. Polonya'nın Krakow arşivinde yer alan bu kitap, 1930'lu yıllarda evrakları arasında korunmaktadır. Ders kitabı çeşitli kağıtlarda, çeşitli yıllarda yazılmıştır. Ders kitabının ilk kısmı 113 sayfa, ikinci kısmı 85 sayfadır. Bazı bölümler 1929'da yazılmış olduğunu gösterir. Bu ders kitabına göre, üniversite yönetimi yazara 500 dolar ödül verir.

Bunun ardından M. S. Ağabeyzade (1930) Polonyaca yeni bir ders kitabı-Farsçanın gramerini yazar (sadyk Bej, Gramatyka jezyk perskiego dla uzytku studentow Lwowskiego Instytutu Orientalistycznego, rekopis, ANPiP, MMLiIL, sygn. Kiii-7/102). Farklı farklı materyallerden oluşan bu kitap, 123 sayfadan (elyazma) oluşmaktadır (Gilewski, 2016).

1934 yılında Muhammed Sadık Bey Ağabeyzade'nin Polonyaca üçüncü ders kitabı "Arapçanın İlkel Grammeri" kitabı yayınlanır (M. Sadyk - Bey. Elementarna gramatyka jezyk arabskiego. Lwów, 1934). Yazar önsözünde şöyle yazar: bu kitap Arapça öğrenmek isteyenler için tasarlanmıştır ve kaynak olarak Avgust Perier'in Fransızca yazdığı yeni Arapça grameri (1928) esas alınmıştır" (Gilewski, 2016).

M.Ş.Ağabeyov'un en büyük avantajı bu kitabın Polonyaca yazılmasıydı. Bu çalışma sadece Lvov Üniversitesi'nde değil, diğer Polonya bilim ve kültür merkezlerinde de büyük beğeni toplar. Kitap, Varşova Ulusal Kütüphanesi, Krakow Kütüphanesi, Vilnus Üniversitesi Kütüphanesi (daha sonra Vilnus Polonya ait idi), Lyublina Üniversitesi ve diğer bilimsel bölümlere gönderilir.

Bu eser, Muhammed Sadık beyin daha da tanınmasına neden olur. Polonya Bilimler Akademisinin "hakiki" üyesi, Rusya Bilimler Akademisi'nin "muhterem" üyesi olan Vladislav Lyudvigoviç Kotvic, 8 Eylül 1934 tarihli mektubuyla, Muhammed Sadık beyin eserini takdir ettiğini ve Arapçada dilbilgisi yazmanın zor belirtir. V. Kotvic şöyle yazar: "Zor ve başarılı çalışmayı tamamladığınız için kendinizi tebrik edebilirsiniz."

Yan Kazimir adına Lvov Üniversitesi, aslında o yıllarda Avrupa'da Doğu dilleri çalışmalarının merkezinedönüşmüştü. Burada, V. Kotviç (Moğollar, Mancurya dilleri öğretilen ve yapılan araştırmalar), Z. Smogojevski (Arapça ve İslami çalışmaların öğretilmesi, 1931'de vefat eder), M.S. Ağabeyzade (Türkçe, Farsça, Arapça) gibi yetenekli profesör ve öğretmenler çalışıyorlardı. "V.Kotvic, Z. Smogojevski ve M.S. Ağabeyzade Lvov - Petersburg Doğubilimi Araştırmalar Okulu'nun merkezini oluşturuyorlardı "(Абдуллабекова, 2012).

Muhammed Sadık bey gerçek bir çevirmen idi. Son yıllarda sevdiği ana dili Azerbaycancadan başka, 10 dil biliyordu- Türkçe, Arapça, Farsça, Türkmençe, Rusça, İngilizce, Fransızca, Polonyaca, Almanca ve Ukraynaca.

Öğrencileri, meslektaşları ona sadece "Sadık bey" diye hitap ederlerdi (ders kitaplarını bu imzayla yazdı).

Sadık bey - bu kelimenin ardında hakikat, adalet, iyilik, sevgi, kahramanlık, cesaret vardı. Orta boylu, ince, düzenli, ve her zaman şık giyinen bu adam, işinde talepkar,

mütevaziydi. Muhammad Sadık bey, öğrencilerine Doğu dillerini, özellikle de Türkçe ve Azerbaycanfolklorunu sevdirmişti. Bu öğrenciler arasında Teofil Bolodimirski, Maryan Leviski, Omelyan Prisak, Tadeus Leviski, František Mahalski ve başkaları, daha sonraları Doğubilimci olarak tanındılar.

1939'da SSCB ve Almanya Polonya'ya saldırdı. Sovyet ordusu Lvov'u işgal eder ve Batı Ukrayna'yı SSCB topraklarına dahil eder. Yan Kazimir adına Lvov Üniversitesinin ismi değiştirilerek İvano Franko adına Lvov Üniversitesi olur.

Şimdi, üniversitedeki dersler Polonyaca değil, Ukraynaca'da yapılmaktadır. Memmet Sadık bey, kısa bir süre sonra Ukraynacayı da öğrenir. 1941'de M.S. Ağabeyzade doçent olur.

1941 yılının yazında Alman faşistler Lvov'u işgal eder. Lvov kapalı bir şehre dönüşür. Üniversite faaliyetlerini durdurmak zorunda kalır Gayri resmi olarak, "gizli fakülteler" çalışmaya başlar. Muhammed Sadık bey evinde Farsça ve Türkçedersleri öğretiyordu (6/5, Senatör Sokağı).

Üniversitenin faaliyetinin durdurulması, yaşı 75 olan Doğubilimcinin sağlığını ağır etkiler. M.S. Ağabeyzade'nin tek gelir kaynağı, birkaç öğrenciye verdiği özel derslerdi.

1942'de, Muhammed Sadık beyin büyük, aydınlık dairesi ve zengin kütüphanesini "beğenen" Alman subaylarından biri buraya taşınır ve Muhammed Sadıkbeyin bazı değerli kitaplarını Almanya'ya gönderir.

Hasta Muhammad Sadık bey, iyice ısıtılmamış, bodrum gibi bir odaya taşınmak zorunda kalır. 1942'nin sonunda sağ eli felç olur ve daha fazla yardıma muhtaç kalır. Bu defa, M.S. Ağabeyzade'nin sevgili öğrencileri Olga Bak ve eşi Tadeus Leviski, Severina Vilkoşinskaya ve Teodozi Krulyova, Ağabeyzade'ye yardım ederler.

Muhammed Sadık bey Ağabeyzade, son sözlerini öğrencilerine söyler: vasiyetini talebesi Tadeus Levis'e eder. "Eğer kardeşlerim gelmezse ... neyim varsasana bırakacağım ... Uzun zamandır bana sadık hizmet ettiğiniz için pani Severina Vilkoşinskaya'ya 300 zlot, Teodozi Krulyovaya'ya 100 zlot, Olga Voşçaka-benim talebeme bir kitap ve istediği üç disk veriniz."

Muhammed Sadık bey Ağabeyzade 9 Kasım 1944'te vefat eder.Arkadaşları, onu Liçakovski mezarlığına, Müslüman gelenekleriyle defn ederler. Yüzü Kabe'ye doğru...

Kaynakça

Abbasov, İ. (2014, 6 Temmuz). Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Döneminde Polis Organlarının Teşkili Ve Faaliyeti. *Halk Gazetesi*, Pp. 3-4

Абдуллабекова, Г. (2012). *Азербайджанско-Польские Литературные Контакты В Девятнадцатом И Начале Двадцатого Веков*. Баку: Мутарджим, 416 Стр

Samedli, A. (1999). *İki Ömür Yaşayan Adam (Senedli Povest)*, Bakü: Herbi Neşriyat, S.107

Gilewski, G. (2016). *Dzialalnosc Dydaktyczno-Naukowa Mohameda Sadyka Beja Agabejzadze Na Uniwersytecie Jana Kazimierza We Lwowie*. Przegląd Orientalistyczny, Nr. 3-4